

PRADEDANT DISKUSIJĄ DĖL FRYDRICHO KURŠAIČIO PRIEGAIÐŽIŲ REKONSTRUKCIJOS

Evaldas Švageris

Evaldas Švageris
Skaitmeninės filologijos centras
Vilniaus universitetas
Universiteto 5,
LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: *svageris.evaldas@gmail.com*

Tyrimo problema. Tonines lietuvių kalbos priegaidžių charakteristikas XIX a. viduryje, kaip yra žinoma, pirmasis detaliau nurodė ir natomis pavaizdavo Frydrichas Kuršaitis (Kurschat 1843, 59–62, 1849, 38–44, 1876, 58–64)¹. Jo pasiūlytoji melodinės priegaidžių prigimties interpretacija iki šiol įtraukiama į lietuvių dialektologų ir eksperimentinės fonetikos specialistų diskusijas, kokius akustinius požymius reikėtų laikyti svarbiausiais priegaidžių (tiek tarmių, tiek bendrinės kalbos) suvokimui ir identifikavimui (plg. A. Girdenio straipsnius šia tema: Girdenis 1967, 31–41; 1974, 160–198; 1996, 71–84; 2008, 381–404 ir kt.). Be pagrindinės, iš F. Kuršaičio darbų išplaukiančios, hipotezės, – tono kaip svarbiausio akustinio priegaidžių požymio įvardijimo – į jo minčių formuluotes ir natomis pavaizduotų tiriamųjų garsų tono dinamikos subtilybes, regis, atidžiau nesigilinta. Išimtį sudaro A. Girdenio 2008 metais atlikta natomis užrašytų priegaidžių rekonstrukcija (Girdenis 2008, 381–404). Pagal stumtiniais (akūtiniais) ir tęstiniais (cirkumfleksiniais) balsiams² priskirtus požymius A. Girdenio susintezuoti balsiai, jo teigimu, gerai perteikia priegaidžių skirtumus, todėl į panašių tono skirtubių paieškas (stumtinė priegaidė – krintantis tonas ir platesnis jo diapazonas, tęstinė – kylantis tonas ir siauresnis diapazonas) turėtų krypti ir tarmių bei bendrinės kalbos prozodijos tyrėjų dėmesys (ten pat). Reikia pastebėti, kad panašaus pobūdžio eksperimentai neatsiejami nuo aproksimacijos (bent dalinės) – t.y. vienų dydžių apytikslio keitimo kitais (šiuo atveju – natos ⇒ ilgieji balsiai), todėl visada išlieka netikslaus duomenų konvertavimo ir perteikimo rizika. Be to, *Lietuvių kalbos garsų ir kirčių moksle* (1849 m.) ir *Lietuvių kalbos gramatikoje* (1876 m.) priegaidės apibūdintos ir pavaizduotos nevienodai (A. Girdenis naudojo tik gramatikos medžiaga). Iki šiol nebandyta pasiaiškinti, kodėl, praėjus beveik trimis dešimtmečiams, F. Kuršaitis nutarė keisti ir tikslinti priegaidžių akustinius požymius ir kokias subtilias prozodines detales šie taisymai atskleidžia³.

Priegaidės ir jų požymiai F. Kuršaičio veikaluose. Pati pirmoji F. Kuršaičio užuomina apie dvejetainę ilgųjų kirčiuotų balsių tarimą yra žinoma iš knygos *Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache* (tiksliau pirmosios jos dalies 1. Heft. *Deutsch–littauische Phraseologie der Präpositionen*

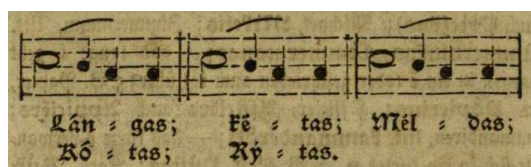
¹ Apie F. Kuršaičio darbų mokslinį lygį ir reikšmę žr. B. Stundžia. Frydrichas Kuršaitis – lietuvių kalbos akcentologijos pradininkas, in *Frydrichas Kuršaitis. Lietuvių kalbos garsų ir kirčių mokslas 1849*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 9–20; taip pat Didysis Mažosios Lietuvos lituanistas ir jo gramatika, in *Frydrichas Kuršaitis. Lietuvių kalbos gramatika. 1876*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 9–21.

² Toliau tekste tikslumo ir nuoseklumo dėlei vartojami F. Kuršaičio vartotų terminų vertiniai (t.y. *gestossene Ton* – stumtinė priegaidė, *geschliffene Ton* – tęstinė priegaidė).

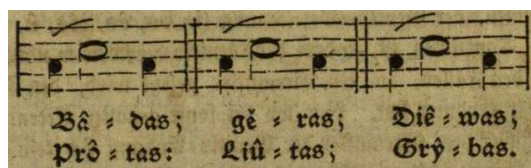
³ Dėmesys straipsnyje skiriamas išskirtinai ilgųjų balsių priegaidėms, kadangi pastarųjų skyrimo klausimas yra problemiškausias. Kaip yra žinoma, prie mišriųjų dvigarsių priegaidžių skyrimo prisideda ne tik kiekybiniai, bet ir kokybiniai (artikuliaciniai) požymiai (Pakerys 1982, 182–189).

trumpo skyrelio *Die Accente im Littauischen*; žr. Kurschat 1843, 59–62). Pateikęs du pavyzdžius, – *primifiu* („priminti, koja prispausti“) ir *primifu* („priminti, paminėti“) – jis nurodo, kad pirmasis iš jų tariamas su ilguoju stumtiniu balsiu *i* (*mit gestossenem, langem i*), o antrasis – su ilguoju tęstiniu *i* (*mit geschliffenem, langem i*). Iš šių kelių trumpų sakinių ką nors detaliau pasakyti apie priegaidžių akustines savybes, žinoma, negalima.

Išsamiau priegaidžių toniniai požymiai aprašyti ir pirmąkart pavaizduoti natomis antroje minimos knygos (išleistos po šešerių metų – 1849-aisiais) dalyje – *Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache* (Kurschat 1849, 38–44 = Kuršaitis 2013a, 53–56). Joje rašoma, kad stumtinį ilgųjų balsių tarimą galima atpažinti iš *tolygiai* iš viršaus žemyn *krintančio tono* (orig. *der Ton gleichsam von oben herabsteigt*). Natomis jį esą galima pavaizduoti taip⁴:

Tęstinių balsių tono kitimo kryptis yra priešinga: tariant juos, *tonas šuoliu kyla aukštyn*, balsis atrodo tarsi sudarytas iš dviejų dalių (orig. *der Ton Anfangs auf einen niedern Stufe schwebt und sich sodann mit einem Sprunge zu einer höhern Stufe erhebt, so dass ein solcher Vocal gleichsam aus zwei Vocalen zusammengesetzt erscheint, von denen erste tonlos, der andere dagegen betont ist*)⁵:

Iliustracijoms parinktų žodžių galūnės visais šiais atvejais sutampa ir yra žymimos ketvirtine nata. Šią pasikartojančią lygybę (galūnės balsis = ketvirtinė nata) galima pasirinkti kaip sąlyginį atskaitos tašką šaknies balsių kiekybei nustatyti⁶. Tikslus analizuojamųjų garsų trukmės nustatymas neįmanomas, tačiau galima ją apskaičiuoti bent jau apytiksliai. Apytikrė nekirčiuoto trumpojo žemutinio pakilimo balsio trukmė galėtų svyruoti apie ~100–120 ms (plg. žr. Ekblom 1925, 48–57; Pakerys 1982, 45). Pasikliočius šiuo santykiu dydžiu (ketvirtinė nata = 100 ms), nesunkiai galima apskaičiuoti ir ilgųjų kirčiuotų šaknies balsių trukmę. Sudaroma nesudėtinga matematinė proporcija ir pagal ją apskaičiuojama suminė trukmė: stumtinė priegaidė ⇒ pusinė + ketvirtinė + ketvirtinė ⇒ 200 ms (kadangi pusinė = dvi ketvirtinės) + 100 ms + 100 ms = 400 ms. Atitinkamai apskaičiuojama tęstinių balsių trukmė ⇒ ketvirtinė + pusinė ⇒ 100 ms + 200 ms = 300 ms. Operuoti šiais absoliučios trukmės duomenimis (tiesiogiai susieti šiuos duomenis su abiejų

⁴ Svarbu pastebėti, kad ilgųjų balsių ir mišriųjų dvigarsių priegaidės iliustruojamos tomis pačiomis natų kombinacijomis.

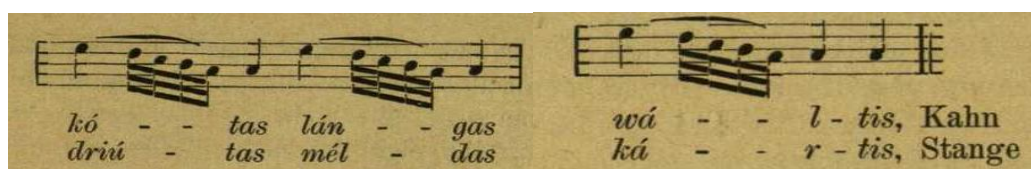
⁵ Apie segmentuotą cirkumfleksinių balsių tarimą, tarsi dvigubinant jį, rašyta anoniminėje 1737 m. gramatikoje (orig. *pronunciandam quasi duplicando vocalem*), kurioje pirmą kartą palyginti nuosekliai sužymėtos lietuvių kalbos priegaidės (žr. *Universitas Lingvarum Litvaniae*. Vilnius: Mokslas, 1981, 61). F. Kuršaitis su pastaruoju veikalu, bent jau kaip nurodoma naujausiam Lietuvių kalbos enciklopedijos leidime, nebuvo susipažinęs (LKE 2008, 292; taip pat plg. panašaus laikotarpio serbų kroatų priegaidžių akustinių požymių apibūdinimus – Lehiste Ivić 1986, 3–22).

⁶ Tai ne kas kita, kaip dar viena duomenų aproksimacija.

priegaidžių balsiais) būtų klaidinga⁷, informatyviu gali būti laikomas tik pats trukmės santykis (tęstinė : stumtinė $\Rightarrow$ 300 ms : 400 ms). Iš jo paaiškėja, kad stumtiniai balsiai F. Kuršaičio pavaizduoti šiek tiek ($\frac{1}{4}$) ilgesni nei tęstiniai⁸.

Nedaug ką iš šio veikalų iliustracijų galima pasakyti apie toninius tiriamųjų garsų požymius. Abiejų priegaidžių tonas kinta (stumtinių krinta, o tęstinių kyla) vienodu didžiosios sekundos (dviejų pustonų) intervalu⁹. Pastaroji lygybė nepalanki prielaidai apie galimą priegaidžių diferenciaciją pagal tono kitimo staigumą (F. Kuršaičio rašyta, kad tęstinių balsių tonas šuoliu kyla aukštyn, o akūtinių tolygiai krinta žemyn). Informatyvios, regis, tik pačios tono kitimo kryptys (t.y. tono kilimo ir kritimo priešprieša) – šis požymis veikiausiai buvo pats svarbiausias (jei ne vienintelis) iš tuokart norėtų iliustruoti.

Grammatik der litauischen Sprache (Kurschat 1876, 58–64 = Kuršaitis 2013, 89–95) iliustracinės medžiagos pateikta daugiau (atskirai ir skirtingomis natų kombinacijomis iliustruotos, nors ir nenuosekliai, balsių, dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių priegaidės). Akustinių požymių, pagal kuriuos galima atpažinti stumtinius balsius, aprašas šiame veikale kiek pakoreguotas. Nurodyta, kad šios priegaidės balsių tonas staigiai šuoliškai (jau nebe tolygiai, kaip buvo nurodyta anksčiau) krinta iš viršaus žemyn (orig. *der Ton schießt dabei geradezu von oben herab*). Natomis ši charakteristika iliustruota taip¹⁰:

Tęstinių balsių aprašas paliktas nepakeistas (plg. žr. Kurschat 1849, 38–44 = Kuršaitis 2013a, 53–56). Jų pagrindinis požymis – šuliškas tono kilimas aukštyn, tarsi balsis būtų sudarytas iš dviejų dalių – nurodytas ir šįkart (orig. *ruht der Ton anfangs auf einer niedern Tonstufe und erhebt sich dann wie mit einem Sprunge auf eine höhere, so dass bei einer solchen Betonung der Vocal wie aus zwei Theilen zusammengesetzt erscheint*). Iliustracijos¹¹:

⁷ Iliustracijoms parinkti skirtingų artikuliacinių grupių balsiai bei skirtingos fonetinės sandaros dvigarsiai, todėl neišvengiamai susiduriama su savaiminės prozodijos veiksniais. Pavyzdžiui, vienodomis fonetinėmis sąlygomis aukštutinio pakilimo balsiai paprastai būna trumpesni už žemutinius ir kt. (Lehiste 1970, 6–53, Pakerys 1982, 17–24).

⁸ Turbūt apdairiau būtų sakyti, kad aiškios intencijos iliustruoti kiekybinius lyginamų balsių skirtumus veikiausiai nebuvo. Jei toks tikslas vis dėlto būtų buvęs, skirtumas tarp suminės natų kiekybės tikriausiai būtų didesnis (ne $\frac{1}{4}$).

⁹ Įdomumo dėlei galima pridurti, kad nurodydamas į J. Bukančio atliktos eksperimentinės pietinių žemaičių varniškių priegaidžių rezultatus A. Girdenis teigė, kad tokiomis sąlygomis (t.y. kai tiriamųjų garsų tono diapazonai yra maži) priegaidžių toniniai požymiai yra „šluote nušluojami“ (žr. Bukantis 1984, 25 (priedai), Girdenis 1996, 71–84).

¹⁰ Taip pat pirmą kartą nurodoma ir stumtinių balsių atmaina (t.y. pozicinis variantas – alotonas) – laužtinė priegaidė (*die gestossene Ton zugleich mit einem Tonbruch*).

¹¹ Šįkart atskirai iliustruotos mišriųjų dvigarsių priegaidės.

Lyginamoji analizė. Palyginus abiejų F. Kuršaičio veikalų medžiagą, ima aiškėti, kad stumtinių balsių tono kitimo intensyvumą nurodančių būdvardžių *tolygus* (1849 m.) ⇒ *šuliškas* (1876 m.) kaita yra lydima akivaizdaus suminės natų kiekybės ir jų išdėstymo pokyčio. Gramatikoje žodžių, iliustruojančių ilgųjų balsių priegaidės, galūnės taip pat visais atvejais pažymėtos ketvirtine nata, todėl galima imti tą patį santykinį dydį (t.y. ketvirtinė nata = 100 ms) tiriamųjų garsų trukmės apskaičiavimui. Stumtinius balsius gramatikoje F. Kuršaitis žymėjo vienos ketvirtinės ir keturių trisdešimt antrinių natų kombinacija (*Lietuvių kalbos garsų ir kirčių moksle* pastariesiems balsiams atstovavo pusinės ir dviejų ketvirtinių natų derinys). Vėlgi pagal nesudėtingą proporciją galima apskaičiuoti preliminarią šios priegaidės balsių trukmę ⇒ ketvirtinė + keturios trisdešimt antrinės ⇒ 100 ms + 50 ms (keturios trisdešimt antrinės = pusė ketvirtinės) = 150 ms. Šis stumtinių balsių kiekybės pokytis 400 ms (1849 m.) ⇒ 150 ms (1876 m.) pakeičia priegaidžių tarpusavio santykį. Tęstiniai balsiai anksčiau (1849 m.) buvę nurodyti kiek trumpesni (santykis 400 ms > 300 ms stumtinių naudai, santykis 4:3) šikart stumtinės priegaidės balsius lenkia dvigubai (santykis pakito į 300 ms > 150 ms tęstinių naudai, arba 2:1). F. Kuršaičio nė žodžiu neužsimenama apie kiekybinius lyginamų balsių skirtumus, tačiau jo sprendimas keisti ilguosius balsius iliustruojančių natų kiekybę nelaikytinas atsitiktiniu. Jis, regis, sąmoningai, intuityviai pasirinktas siekiant sustiprinti, paryškinti toninius požymius (šiuo konkrečiu atveju stumtinių balsių tono *šuliškumą*). Tokį spėjimą į loginę aklavietę, kita vertus, stumia tęstinės priegaidės apibūdinimas. Juo nurodyta, kad tono kitimas šios priegaidės balsių taip pat staigus, *šuliškas* (*wie mit einem Sprunge*), netgi segmentuotas, tarsi iš dviejų dalių susidedantis (*der Vocal wie aus zwei Theilen zusammengesetzt erscheint*). Prie loginės painingos prisideda ir pats terminas *geschliffene Ton* (iš vok. *schleiffen* 'vilkti, tempti'), suponuojantis greičiau išstęstą, o ne intensyviai kintantį toną. Išnarplioti šią painingą padeda iliustracinė medžiaga (ją sutartinai laikant pagrindiniu analizės išeities tašku), iš kurios matyti, kad dėti lygybės ženklo tarp abiejų priegaidžių balsių tono *šulių* (t.y. kitimo spartos) negalima. Tai galima įrodyti tais pačiais – natų suminės kiekybės ir jų išdėstymo – skirtumais. Be to, jei priegaidžių diferenciacija būtų grindžiama vien kylančio ir krintančio tono priešprieša, tai senesniųjų *Lietuvių kalbos garsų ir kirčių mokslo* iliustracijų (stumtinių balsių) keitimas naujomis būtų nelogiškas ir nereikalingas:

(1849 m.)

(1876 m.)

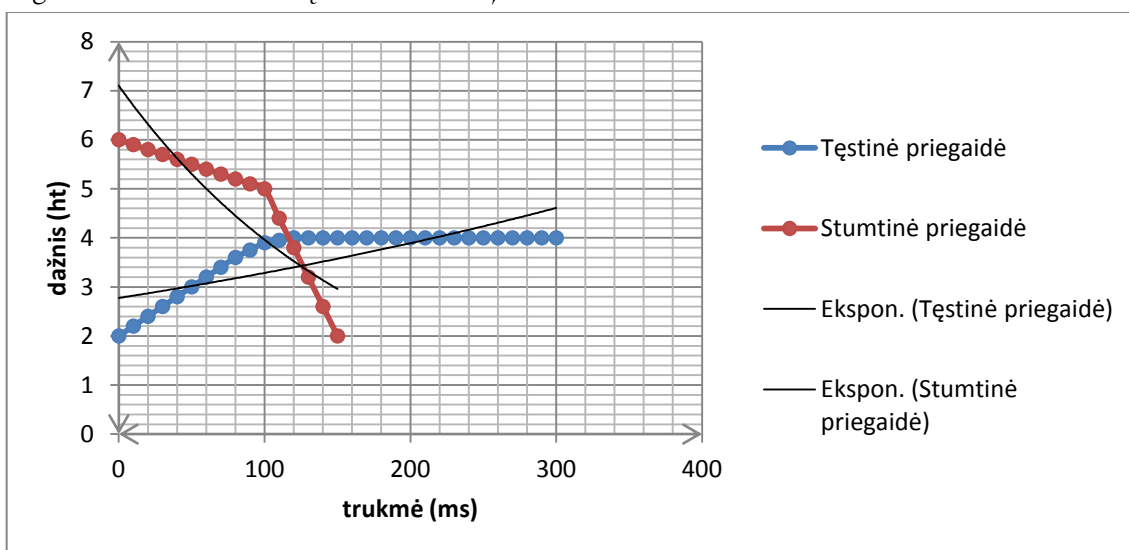
Pastarosios iliustracijos rodo, kad tolygus (1849 m.) stumtinės priegaidės balsių tono kitimas deformuotas į šuolišką (1876 m.) keičiant abu – kiekybinį ir toninį – požymius. Tai daryta sumažinant balsių trukmę (400 ms $\Rightarrow$ 150 ms) ir dvigubai išplečiant jų tono diapazoną (2 $\Rightarrow$ 4 pustoniai). Ypač mažos kiekybinės vertės natos (t.y. keturios trisdešimt antrinės; 1876 m.) yra paranki priemonė staigiam pagrindinio tono pokyčiui pavaizduoti. Pastarosios keturios natos sudaro tik 1/3 dalį viso balsio (nes keturios trisdešimt antrinės = pusė ketvirtinės, o kitą balsio atkarpą sudaro dar viena ketvirtinė), tačiau jų iliustruojamas tono pokytis yra didžiausias (šiomis natomis pavaizduota $\frac{3}{4}$ viso tono kritimo). Akustiniu požiūriu ši stumtinių balsių dalis (50 ms + 3 pustoniai) laikytina ryškiausia tono šuolio indikatore. Tęstinių balsių tono šuolis kur kas lėtesnis, ne toks ryškus.

(1876 m.)

Ši teiginį paremia parametrai (tiksliau sakant, parametų kombinacijos): pagrindinio tono diapazonas – 2 ht (stumtinių balsių jis dvigubai platesnis – 4 ht), trukmė – 300 ms (stumtinių balsių – 150 ms), didesnės kiekybės natos – viena ketvirtinė ir viena pusinė (stumtinių – viena ketvirtinė ir keturios trisdešimt antrinės). Visus šiuos priegaidžių parametrus patogumo dėlei galima sudėti į vieną grafiką:

1 grafikas. Tono kreivių rekonstrukcija

Tono kreivės pieštos niekaip nmodifikuojant ar interpretuojant (t.y. „nepridedant nuo savęs“) apskaičiuotų parametų (trukmės, diapazono, kitimo krypties ir t.t.). Aklai sekta natų iliustracijomis, todėl perėjimai tarp atskirų kreivių atkarpų atrodo nenatūralūs, kampuoti, nebūdingi gyvai kalbai (iš turimos medžiagos negalima nustatyti, kaip šios atkarpos turėtų būti sujungtos). Grafiko abscisių ašis atitinka trukmės (matuota milisekundėmis – ms), o ordinačių – pagrindinio tono skalę (pustoniais – ht). Pirmąsias natos (abiejų priegaidžių atveju tai ketvirtinės natos) skyrė 4 pustoniai (tęstinių balsių nata keturiais pustoniais žemesnė). Stumtinės priegaidės kreivė (raudonoji), kaip rodo apskaičiuoti kiekybiniai natų skirtumai, yra perpus trumpesnė. Pirmąją jos

dalį (taip pat ir didžiausiąją, t.y. 2/3 viso balsio) tonas krinta vienu pustomiu žemyn (nuo 6 iki 5 pustomių padalos – gramatikos iliustracijoje šį kritimą atitinka muzikinis intervalas tarp ketvirtinės ir pirmosios trisdešimt antrinės natos). Antrosios šios priegaidės kreivės dalies kritimas kur kas intensyvesnis (likusią 1/3 balsio dalį tonas krinta žemyn dar per tris pustomius)¹². Pakartotina, kad nereikia orientuotis į konkrečius dydžius (t.y. suponuojamą stumtinių balsių 150 ms ir tęstinių – 300 ms trukmę¹³). Įrodomosios galios turi tik pats kiekybės santykis. Šiuo teiginiu apsidraudžiama nuo galimos kritinės pastabos, kad pasirinktas santykinis dydis (ketvirtinė nata = 100 ms) yra netinkamas. Paprastai tariant, nėra svarbu, ar realaus skirtumo tarp lyginamų balsių trukmės tuokart būtų 200 ms ir 400 ms, ar 150 ms ir 300 ms, ar 100 ir 200 ms ir pan. – visiškai pakanka faktinio argumento, tiesiogiai išplaukiančio iš natų kiekybės palyginimo, kad abiejų priegaidžių balsių kiekybės santykis yra 2:1 tęstinių naudai (remiantis gramatikos medžiaga). Dėl šios priežasties, kad ir koks būtų paimtas santykinis dydis, tęstinę priegaidę iliustruojanti tono kreivė visada bus dvigubai ilgesnė už opozicinės priegaidės (to pakanka ir grafikui nubrėžti). Tęstinės priegaidės tono kreivė (mėlynoji) pirmąją savo dalį (1/3 viso balsio, žymėta ketvirtine nata) kyla dviem pustomiais, o likusiąją (2/3 balsio) išlieka viename lygyje (nei kyla, nei krinta). Kadangi ketvirtinė nata užima tik 1/3, o pusinė 2/3 viso balsio dalies, akustiniu požiūriu ryškesnė yra lygaus tono atkarpa. Kiek intensyvesnis tono kitimas balsio inicialėje (parametrų kombinacija – 100 ms + 2 pustomiai) akustiniu požiūriu neprilygsta energingiausiai stumtinių balsių atkarpai (kombinacija – 50 ms + 3 pustomiai). Tiek nurodytos parametrų kombinacijos, tiek grafinės medžiagos keliamas vizualinis įspūdis leidžia pagrįstai teigti, kad tęstinės priegaidės pagrindinis tonas kyla kur kas lėčiau nei krinta stumtinių atitinkamas rodiklis, todėl abiejų priegaidžių definicijose nurodytas tono šuoliškumas akustiniu požiūriu nėra lygiavertis.

Šią išvadą patvirtina ir papildomai pasitelkta matematinė duomenų analizės priemonė (žr. tono kreives perbraukiančias tieses). Tai eksponentinės krypties linijos (viena iš *Excel* programinio paketo komandų). Pasižymėjus kreivės taškus ir spustelėjus dešinę pelės klavišą, pasirenkamos komandos *įtraukti krypties linija* $\Rightarrow$ *eksponentinė* (vienas iš regresijos tipų). Labai paprastai sakant, *Excel* programa parenka kiekvienai kreivei artimiausią regresiją (konkrečią funkciją, nusakančią priklausomybę, pagal kurią grafike išsidėsto y ir x ašių reikšmės). Šis žingsnis papildomai verifikuoja tono staigumo skirtumus (greta horizontalių jo skirtumų). Programos apskaičiuotos krypties linijos gana aiškiai tai paliudija – dėl perpus mažesnės trukmės ir dvigubai platesnio intervalo stumtinės priegaidės tonas neabejotinai yra staigesnis. Taigi konstatuotina, kad iš F. Kuršaičio publikuotų iliustracijų galima nustatyti daugiau skiriamųjų priegaidžių požymių (ne vien kylančio ir krintančio tono opoziciją). Funkciniu požiūriu svarbus visas požymių kompleksas – trukmė, diapazonas, tono kitimo kryptis ir staigumas. Stumtinės (akūtinės) priegaidės balsiai yra ne tik krintančio ir platesnio diapazono, bet ir intensyviau kintančio tono, trumpesnės trukmės. Tęstiniams balsiams būdingos atvirkščios akustinių požymių kombinacijos – siauresnis diapazonas, kylantis ir lėčiau kintantis tonas, ilgesnė trukmė.

A. Girdenio priegaidžių rekonstrukcija. Aleksas Girdenis, atlikdamas F. Kuršaičio natomis užrašytų priegaidžių rekonstrukciją, į kiekybinius lyginamų balsių skirtumus neatsižvelgė ir jų trukmę suvienodino – abiejų priegaidžių ilgiesiems balsiams susintezuoti parinkta 210 ms trukmė (Girdenis 2008, 386). Kodėl tyrėjo žengtas toks žingsnis, lieka neaišku. Jo rašoma, kad „...perėjimas nuo vienos natos prie kitos (t.y. stumtinių balsių keturių trisdešimt antrinių; aut.

¹² Laiko intervalai tarp kreivės taškų yra lygūs 10 ms. Tokio dydžio laiko intervalais pagrindinio tono dažniai yra matuojami *Praat* garsų analizės programinio paketo.

¹³ Į šiuos dydžius reikia žiūrėti kaip į matematinę idealizaciją.

pastaba) neturi būti staigus (tai rodo jas jungiąs *legato* ženklas)...“ (t. p.). Su šia prielaida galima nesutikti. Pats muzikinis terminas *legato* nurodo rišlų, be pertrūkių vykstantį perėjimą nuo vieno garso dalies prie kitos, tačiau jis nekeičia natų kiekybinės vertės. Neatsižvelgus į šiuos trukmės skirtumus, mažėja galimybių konkrečiais parametrais pagrįsti ir kito požymio – tono staigumo – funkcinį indėlį į priegaidžių skyrimą. Tiesa, šią prielaidą iš dalies palaiko balsių diapazono skirtumai. Net ir esant vienodai lyginamų balsių trukmei, dėl platesnio diapazono stumtinės priegaidės tonas vis vien turėtų kisti intensyviau (per tą patį laiko momentą stumtinių balsių tonas kinta dviem pustoniais daugiau nei tęstinių). Vis dėlto toks rekonstrukcinis A. Girdenio sprendimas eliminuoja nemenką dalį akustinio priegaidžių charakterio, blukina jį. Parametrų kombinacija (ilga trukmė + lygus tonas) sudaro puikias akustines sąlygas tęstinio garso efektui (dėl to F. Kuršaičio veikiausiai ir pasirinktas tęstinės priegaidės terminas). Stumtinių balsių (akūto) tonas priešingai – krypsta opozicinio kombinacinio modelio link (mažesnė trukmė ir intensyvus, šuoliškas tono pokytis, jo kritimas žemyn). Nauju lietuvių ir latvių tarmių monoftongų priegaidžių eksperimentiniu tyrimu nustatyta, kad ilgųjų balsio tonas ir trukmė yra siejami koreliacinio ryšio (Švageris 2015, 82–105)¹⁴. F. Kuršaičio išgirstas ir natomis pavaizduotas staigesnis tono pokytis mažesnės trukmės balsyje (stumtiniame) ir lėtesnis – ilgesnis (tęstiniame) nurodo tą patį koreliacinį ryšį (ten pat)¹⁵. Tai dar vienas faktinis argumentas prielaidai, kad F. Kuršaičio priegaidžių iliustracijų pakeitimai nėra atsitiktiniai, o žymi subtilius nagrinėjamo prozodinio elemento požymius.

Išvados

1. Atlikta iliustracinės ir teorinės F. Kuršaičio veikalų medžiagos analizė leidžia keliais punktais papildyti priegaidžių akustinių požymių sąrašą. Stumtinės (akūtinės) ir tęstinės (cirkumfleksinės) priegaidžių opozicija yra palaikoma ne tik horizontalaus tono kitimo (kilimo ir kritimo) ir jo diapazono (kaip teigta A. Girdenio), bet ir kiekybinių bei kitimo staigumo skirtumų.

2. F. Kuršaičio sprendimas keisti priegaidžių iliustracijas ir tikslinti jų požymius (tono kitimo intensyvumą nurodančių būdvardžių *tolygus* (1849 m.) $\Rightarrow$ *šuoliškas* (1876 m.) kaita, natų suminės kiekybės ir jų išdėstymo koregavimas) liudija pastangas pavaizduoti stumtinių balsių tono kitimo staigumo ryškumą.

3. Pastebėtos F. Kuršaičio priegaidžių akustinės detalės ne tik praplėtė diferencinių jų požymių sąrašą, bet ir suteikė faktinių argumentų prielaidai apie pastarosios analizės ir naujų priegaidžių eksperimentinių tyrimų rezultatų paraleles. Iškelta hipotezė, kad lietuvių ir latvių tarmių ilgųjų monoftongų priegaidės skiria santykinis tono kitimo staigumas paremia ir iš F. Kuršaičio iliustracijų nustatomų parametrų kombinacijos.

¹⁴ Tyrimu nustatyta, kad esama tiesioginio proporcingumo ryšio tarp balsių trukmės ir dviejų tono parametrų (diapazono ir vidutinio tono kreivės staigumo) santykio. Kuo balsis ilgesnis (nepaisant priegaidės), tuo minėtasis santykis didėja, kitaip tariant, tuo balsis tonas labiau ištįsta, lygėja (Švageris 2015, 89–111).

¹⁵ Lygybės ženklą galima dėti ne tik tarp F. Kuršaičio natomis užrašytų priegaidžių ir nurodytame tyrime suponuojamo koreliacijos dėsnio. Kitų kalbų eksperimentiniai tyrimai rodo, kad kylančios tono kreivės staigumas (angl. *velocity*) paprastai būna lėtesnis už krintančios (tai idealiai natomis pavaizdavo F. Kuršaitis) (Sunberg 1973, 39–47; Ohala, Ewan 1973, 345; Xu and Sun 2002, 1399–1413), o balsiai ilgesni (Pakerys 1982, 156). Jeigu daroma tokia prielaida (t.y. balso tonas kyla lėčiau nei krinta), tai kalbose, kurių priegaidėms būdinga tokia tono kontūrų priešprieša, turėtų veikti tas pats dėsnis.

Literatūros sąrašas

- Bukantis Jonas [Букантис Йонас] 1984, *Фонология южножемайтского Варняйского говора*, filologijos mokslų kandidato disertacija, rankraštis, Vilniaus valstybinis universitetas.
- Eklblom Richard 1925, *Quantität und Intonation im zentralen Hochlitauischen*, Uppsala.
- Girdenis Aleksas 1967, Mažeikių tarmės priegaidžių fonetinės ypatybės, *Kalbotyra* (15), 31–41.
- Girdenis Aleksas 1974, Prozodinės priegaidžių ypatybės šiaurės žemaičių žemaičių tarmėje (trukmė, pagrindinis tonas, intensyvumas), *Eksperimentinė ir praktinė fonetika*, 160–198.
- Girdenis Aleksas 1996, Energetinės šiaurės žemaičių tarmės priegaidžių fonetinės prigimties interpretacija, *Baltistica* (31), 71–84.
- Girdenis Aleksas 2008, Frydricho Kuršaičio priegaidės (akustinė rekonstrukcija), *Baltistica* 43 (3), 381–404.
- Kurschat Friedrich 1843, *Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache. 1. Heft. Deutsch-littauische Phraseologie der Präpositionen*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei.
- Kurschat Friedrich 1849, *Beiträge zur Kunde der littauischen Sprache. 2. Heft. Laut- und Tonlehre der littauischen Sprache*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerei.
- Kurschat Friedrich 1876, *Grammatik der littauischen Sprache*. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
- Kuršaitis Frydrichas 2013a, *Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Kuršaitis Frydrichas 2013b, *Lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Yi Xu Xuejing Sun 2002, Maximum speed of pitch change and how it relate to speech, *Journal of the Acoustical Society of America* 111 (3), 1399–1413.
- Lehiste Ilse 1970, *Suprasegmentals*, London, Cambridge.
- Lehiste Ilse; Ivić Pavle 1986, *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*, London, Cambridge.
- LKE – Vytautas Ambrazas (red.), *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: MELC, 2008.
- Ohala J. John, Ewan William G. 1973, Speed of pitch change, *Journal of the Acoustical Society of America* 53, 345.
- Pakerys Antanas 1982, *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, Vilnius: Mokslas.
- Sunberg Jim 1973, Data on maximum speed of pitch changes. *Quarterly Progress and Status Reports* 4, Speech Transmission Laboratory, 39–47.
- Švageris Evaldas 2015, Akustinių požymių koreliacijos svarba lietuvių kalbos priegaidžių skyrimui, *Baltistica* 50 (1), 89–111.
- Universitas Lingvarum Litoaniae (1737 m.)*, Kazimieras Eigminas (vert.), Vilnius: Mokslas, 1981.

Įteikta 2016-01-22
Priimta 2016-02-22